

ТВОРЧІ ЗЛЕТИ І ПАСТКИ ЮРІЯ БАЧІ

Творчість Юрія Бачі є багатоаспектним знаком. З одного боку, вона допомагає пізнати складну в історії нашої культури добу другої половини ХХ – початку ХХІ ст. З іншого, свідчить про достатньо типову долю інтелігентної, талановитої української людини в жорстоких обставинах тієї доби. Ще з іншого, ця творчість розповідає про буття чи не найзахіднішої гілки українського народу – закарпатських русинів-українців Словаччини. А їх буття, як і буття інших нематерикових українців, настільки важливе, наскільки й неprisутнє, на жаль, у політичному та культурному мисленні постколоніальної України. І це прикро. Бо так з'являється загроза не лише втрати духовної соборності із, висловлюючись за Т. Шевченком, “мертвими, і живими, і ненародженими земляками... в Україні, і не в Україні”, а й непомітно затирається можливість усвідомлення сутнісних рис новітнього українського існування, котре навіть зі здобуттям Україною незалежності все ще перебуває на межі. Так доля словацьких українців стає метонімією долі цілого українського народу. Не випадково на початку 1990-х Ю. Бача слушно зауважить: “Доля присудила закарпатському русинові-українцеві жити на межі двох світів – східного і західного, двох узурпаторів – Москви і Риму, різних політичних інтересів – від америк і понад через москви й варшави аж по будапешти, праги й братислави” [2, с. 240].

Спробуємо, не претендуючи на вичерпність та остаточність суджень, лише у найзагальніших моментах осягнути характерні особливості творчості Ю. Бачі в межах чотирьох періодів. Оскільки сам автор цілком тверезо розглядає себе як передусім публіциста, критика, журналіста [2, с. 162], акцентуючи на суспільно-ідеологічних інтенціях власного мислення, буде доречним окреслити насамперед його світоглядну еволюцію, що не тільки увиразнить ідейну силуетку цього культурного діяча, а й допоможе в наступному більш глибоко, різномірно, із залученням усіх основних аналітичних контекстів проінтерпретувати його доробок.

Перший період тривав із 1932 до 1958 р. Народився Ю. Бача 13 травня 1932 р. в селі Кечківці Свидницького району у Словаччині в багатодітній (десять діточок!) селянській сім'ї, в якій сам був третьою дитиною. Його формування відбувалося у двох системах, що знайшло відображення і в ранній творчості, і в способі професійної

орієнтації. Першу з цих систем можна назвати офіційно-державною. Вона остаточно окреслилася після перемоги СРСР у Другій світовій війні (1945), коли більша частина Закарпатської (ще – Карпатської, Підкарпатської, Угорської та ін.) України (Русі) волею радянського керівництва була приєднана до УРСР, а західна частина Срібної Землі – майже 200 тисяч русинів-українців – віддана під владу тепер уже соціалістичної Чехословаччини.

Оскільки значна частина автохтонів (закарпатських українців) брали участь у боях із німецькою армією, українській меншині було надано певні можливості розвитку свого культурного життя, щоправда, з виразним комуністичним та москвофільським спрямуванням. Діяли Українська Народна Рада Пряшівщини, Реферат українського шкільництва, газета “Пряшівщина”, Союз Молоді Карпат, ансамбль пісні і танцю СМК, професійний Український Народний Театр, українська редакція Чехословацького радіо, піонерська організація, понад 70 дитячих садків, понад 270 початкових шкіл, 40 неповних середніх шкіл, 11 повних середніх шкіл та ін. Згодом відкрили кафедру української мови та літератури при інституті у Пряшеві, створили українське відділення при Державній науковій бібліотеці у Пряшеві та при Освітньому інституті у Братиславі, Український осередок Освітнього інституту в Кошицях, Музей української культури тощо [4, с. 34–35].

Проте так тривало недовго. Вже після 1948 р. (прийняття конституції ЧСР) усе сильнішими ставали тенденції до денаціоналізації русинів-українців. До кінця 1950 р. зліквідували УНРП, РУШ, СМК, українську повоєнну пресу, заборонили діяльність Греко-Католицької Церкви, а також розпочали наступ на українське шкільництво та інші релігійні інституції, провели насильну колективізацію. Так думатиме у 60-х і Юрій Бача. Однак на початку його, як і багатьох інших закарпатців, захоплюють очевидні успіхи нової “народної” влади. Ю. Бача закінчує шість класів початкової школи у Кечківцях, згодом – у 1947 р. – горожанську школу у Свиднику, а в 1951 р. – Торгову академію у Пряшеві. У 1951 – 52 рр. викладає у російській гімназії ім. Героїв Дуклі у Свиднику, здобуває заочно вищу освіту в університетах Пряшева та Братислави й одночасно працює асистентом кафедри російської мови та літератури Пряшівського педінституту. Розпочинається науковий шлях Ю. Бачі. Однак водночас формується і його потяг до публіцистики. З 1949 р. він втягується у журналістську роботу, а в

1951 р. молодий хлопець стає редактором нової партійної української газети “Нове життя”.

Світосприймання талановитого русина визначають культивовані владою дві деструктивні ідеології – москвофільська та комуністична. Тому у цей період – у 1949 р. – він, наприклад, активно протестує проти українізації новостворених російських шкіл. У дипломній роботі доводить, що літературною мовою Закарпаття має бути російська. Кілька років свято переконаний, що “ми є «русские»” (навіть пише російською мовою роман “Шаг за шагом”). Тоді ж, за його словами, розпочинається “довга і щира” віра у комунізм як “програму всебічного розвитку людини й суспільства” [2, с. 6], наслідком якої стає у 1951 р. вступ до компартії Чехословаччини.

Юрій Бача мав усі шанси поповнити численні ряди манкуртів, щоправда, тепер уже російського зразка – стати класичним малоросом. Однак на заваді цьому стало кілька факторів. І найранішим із них, напевно, слід уважати вплив другої, неофіційної, системи людинотворення й соціалізації, яка присутньо, хоча й не так помітно, як перша, вплинула на формування свідомості молодого Бачі. Йдеться про родинне та селянське виховання у межах традиційної Кечківської громади. У багатодітній родині батька Юрія – дяка Андрія – панували повага до старших, любов до праці і книжки, релігійність, культ честі і чесності, тонке відчуття краси природи, тобто там відбувалося засвоєння основоположних цінностей багатотисячолітньої української духовності, передусім через фольклор, завітну культуру взагалі.

Якщо перший період формування Ю. Бачі за світоглядними домінантами загалом можна окреслити як *імперкомуністичний* (ще – *радянфільський* чи *москвофільський*), то *другий*, що тривав із 1958 до 1970 р., позначений доволі стрімким розвитком суспільного світосприйняття молодого вченого, що привело до суттєвого розширення ідеологічний орієнтирів. Цьому значною мірою посприяли обставини. Насамперед культурно-історичні, оскільки в цей час у Радянському Союзі відбувається критика культу особи попереднього компартійного вождя Сталіна, розпочинається так звана хрущовська “відлига”.

У цей час (жовтень 1956 р.) русист Ю. Бача вступає до аспірантури на кафедру української літератури Київського університету ім. Т. Шевченка, де навчається три роки і 13 травня 1960 р. захищає кандидатську дисертацію з історії української

літератури – “Літературний рух на Закарпатті середини ХІХ століття”, яка, за спостереженням Олекси Мишанича, й через кілька десятиліть не втратила наукової вартості [8, с. 556]. Але протягом цього навчання він стає не лише україністом. Велику роль у прирощенні національної, культурної та політичної свідомості молодого закарпатського українця відіграє активне спілкування із іншими українцями, особливо молодшого покоління, яких (і самого Бачу теж) згодом окреслять як шістдесятників. Ключову роль тут відіграло наукове відрядження до Львова у березні 1958 р., під час якого молодий комуніст-інтернаціоналіст потрапляє у середовище львівських українців і стає, за свідченням львівського КДБ, мало не націоналістом [2, с. 21]. Згодом Ю. Бача неодноразово повторюватиме: “...україністом я став у Києві, проте українцем – у Львові”.

Звичайно, про набуття молодим науковцем іманентної національної свідомості не йдеться. Його світогляд, як, зрештою, і світогляд абсолютної більшості українських материкових шістдесятників, був далеко не націоналістичним чи націоцентричним. Він, позбувшись значної частини імперкомуністичних стереотипів, набуває типового націонал-комуністичного вигляду. Симптоматичним тут може бути приклад дискусії про комунізм із Василем Стусом: “Коли Василь Стус переконував мене, що комунізм поганий як система від самого початку, я доводив йому, що програма комунізму непогана, тільки її виконують погані люди...” [2, с. 7].

Після захисту дисертації Ю. Бача повертається до Словаччини і починає працювати старшим викладачем, а з січня 1964 р. – доцентом кафедри української мови та літератури філософського факультету Університету ім. Шафарика у Пряшеві. У цей час він стає одним із найактивніших і найвідоміших публіцистів Чехословаччини. Утверджується Ю. Бача також як учений та письменник. Його ім’я відтоді і згодом згадуватимуть серед імен найвідоміших українських літераторів і науковців – Івана Мацинського, Єви Бісс, Михайла Шамайди, Миколи Мушинки, Степана Гостиняка та ін.

Активність молодого Ю. Бачі формують і стимулюють враження від пережитого, почутого і побаченого в Україні, проблеми української меншини у Словаччині, бажання по-своєму утвердити комуністичну ідею тощо. Коло піднятих ним тем типово націонал-комуністичне й конкретизується зверненням до образу й теми матері, простої людини, українського селянського буття, Т. Шевченка,

Другої світової війни, моралі, демократизації. Перманентно звучать у нього мотиви наївного гуманізму, “соціалізму з людським обличчям”, глорифікації Леніна, критики Сталіна й сталінщини, партфункціонерів та ін. До найпомітніших творів цього періоду можна віднести, окрім опублікованого дисертаційного дослідження (1961 р.) та оповідання “Я міг би писати”, насамперед публіцистичні твори “Притча про гілку”, “На Тарасовій землі”, “Шевченко між нами”, “Здрастуй, Україно!” та ін. Саме шістдесятницька проблематика, в якій контроверсійним чином поєдналися питома національне, комуністичне та, меншою мірою, демоліберальне світорозуміння, майже тридцять років визначатиме творче обличчя Ю. Бачі. Схожий тип творчості у той час засвідчили І. Дзюба, Д. Павличко, І. Драч, Б. Олійник та ін.

Інколи комуністичний аспект у творі з’являвся під тиском обставин, зокрема – компартійної цензури, яка хоч була і менш небезпечною у країнах соціалістичного табору, ніж у Союзі, проте все ж була доволі прискіпливою. Так сталося, наприклад, із есе “Притча про гілку” (1961) [2, с. 49–54]. Твір став органічним виявом процесу національної самоідентифікації і, за словами автора, виник як бажання дати напівхудожню розгорнуту алегорію про життя русинів Закарпаття. В есе світ народів зображено у вигляді лісу, історичний процес у вигляді бурі і різних вітрів–“загарбників”, а український народ символізує “величезна, ширококорозгалужена липа, що шуміла, гула, ревла, захищаючись від вітру-ворога”. Під дією “десятків і сотень... безжалісних бур” одна з віток трохи відщепилась від стовбура. Радники, що зібрались обміркувати, як врятувати гілку, уособлюють різні політичні сили угрофільського, москвофільського, русинського тощо спрямувань, які пропонували прищепити галузку до берізки, до скель, до інших дерев, або просто відчохнути її від дерева. Бракувало лише найбільш очевидної та природної – націоналістичної, українофільської – поради: “...та нікому не стало на думку прив’язати її до липи, до її сусідок-сестер, підсилити коріння, щоб воно краще жило і давало силу на боротьбу за своє існування...”. Тож гілка – символ закарпатських русинів-українців – “впала і зовсім замовкла”.

Такий драматичний кінець мав первісний варіант твору у п’ятому номері журналу “Дружно вперед”. Він на диво об’єктивно змальовував реальний стан буття українського народу, зокрема його західної, закарпатської частини, однак саме тому не на жарт обури-

крайком комуністичної партії. Коли Ю. Бача зрозумів, що звичайною критикою тут не обійдеться, він пішов на обман. Заспокоїв своїх критиків, що, мовляв, не варто судити про незакінчену працю, що начебто існує друга частина притчі, просто редакція журналу забула повідомити про це після опублікування першої частини. За ніч неіснуюча друга частина була написана й згодом опублікована. Ця частина повністю відповідала офіційному, соцреалістичному канону (літератури національної лише за формою, соціалістичної за змістом й інтернаціоналістичної за духом). Тому раптом у лісі з'являється незвичайний чоловік із товаришами (радянський воїн-визволитель), який “відразу зрозумів політику вітру-ворога”, врятував гілку й допоміг їй разом з іншими деревами дочекатися весни й “зацвісти небувалим розкішним цвітом”.

Однак у більшості творів соцреалістичні ідеї з'являлись не як вимушений штучний додатак, а як іманентний значеннєвий компонент. Типовим прикладом може бути репортаж “Здрастуй, Україно!” [2, с. 54–60] 1966 року, теж опублікований у журналі “Дружно вперед”, який знову викликав обурення (мовляв, “український хліб їсть, а на Україну кидає найчорніший бруд!”) у партійного керівництва ЧСР та СРСР (де розпочинався довготривалий період брежнєвської епохи “застою”). У репортажі йдеться і про “злопам'ятні спотворення соціалістичних ідеалів життя” у сталінський період, і про бідування простих радянських людей на прикладі прибиральниці “тьоті Каті”, і про радянських комуністів-натуралістів, що мають “квартири з восьми-десяти кімнат, прислугу, автомашини, дачі, різну бронь”, і про несправедливу критику шістдесятників, і про “антигуманні та антиленінські методи культу”, які проникли у діяльність окремих партійців і т. ін. Але ця наївна критика – типово націонал-комуністична, класичним зразком якої стане відома праця Івана Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?”. Тобто ведеться вона з позицій начебто “правильного” комунізму в інтерпретації Маркса, Леніна й лєнінців проти немовби “неправильних” перекручень цієї священної ідеології в інтерпретації Сталіна і сталінців. Молодий розум значної частини шістдесятників ще неспроможний був зрозуміти ні злочинної, поневолювальної, дегуманізуючої суті комуністичної ідеології взагалі, ані того, що режим Сталіна був лише логічним продовженням партійної політики Леніна стосовно розбудови СРСР і здійснення всесвітньої “пролетарської революції”.

Утопічна, націонал-комуністична віра у доктрину “загірної комуни” (М. Хвильовий) доповнювалась елементами іншої утопічної віри й іншого доктринерського мислення, глибоко покритикованого ще Іваном Франком, – ліберально-демократичного. Його прояви найчіткіше можна спостерегти у найменш продуктивній частині творчого доробку Ю. Бачі – низці віршованих творів (як виняток – цикл стилізованих під фольклорні “Пісні про Старунську долину” у 90-х чи деякі сатиричні поезії). Де публіцистична критика окремих комуністичних негідників сусідить із гуманістичними прокламаціями у дусі атеїзму (“Як комуніст, я знаю, що немає бога...” (“На роздоріжжі”, 1963)) та абстрактного антропоцентризму:

*...ЛЮДИНА, ЛЮДИ, все для них,
Лише для них і варто жити...*

(“Немовби я і справді націоналіст...”) [3, с. 27, 31, 39]

Окрім гуманізму та атеїзму, найбільш постійним лібералістичним елементом світогляду Ю. Бачі стає демократична віра у “свободу, рівність, братерство”. Мабуть, буттєво-історично зумовлені ідеали національного народовладдя, між якими є й рівність людей перед Богом, свобода як сутність істини національного буття чи національна солідарність, варто відрізнити від, як доводить історичний досвід (наприклад, в інтерпретації О. Кошена), банально доктринерських та фальшивих гасел космополітичного демократизму. На жаль, шістдесятники дуже часто їх не розрізняли. Тому не дивно, що одну зі своїх статей (1962) молодий автор розпочинає з апології лібералістичній тріаді “Рівність, Братерство, Свобода!” [2, с. 60].

Творча активність Ю. Бачі у 60-х приносить і клопоти, й успіхи. З одного боку, його постійно критикують партійні органи, час від часу звинувачують в “антирадянщині” тощо. З іншого, він стає визнаним і популярним серед українців Чехословаччини, України та діаспори. Йому довіряють, до нього часто пишуть. Не випадково, саме йому у травні 1966 р. під час конференції в Ужгороді на квартирі Івана Чендея київський професор Григорій Аврахов передав рукопис праці І. Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?”. Після прочитання цієї книжки, Ю. Бача починає більш критично ставитися до СРСР та його політики. Більше того, він дає її прочитати іншим людям. У Празі виготовляють дев’ять копій і передають до США, де через два роки

книга вийде окремою публікацією. Тоді ж на запрошення західних українців він двічі їздить за кордон: у 1968 р. – до Франції, а в 1969 р. – до США.

Узагалі, 60-ті рр. – період часткового розвитку українського культурного життя (окрім шкільництва): художньої літератури, критики, публіцистики, наукового вивчення історії краю, україномовних ЗМІ та ін. Однак “ні напередодні, ні 1968-го р., ні після нього не дійшло до позитивного розв’язання жодного з наболілих питань”. Поруч із демократизацією, лібералізацією КПЧ, орієнтацією на побудову “соціалізму з людським обличчям”, активно проявилися у другій половині 60-х та у 1968 р. (під час так званої “празької весни”) антиукраїнські, шовіністичні тенденції: “...не тільки окремі особи., а й цілі організації (зокрема “Матиця словацька”), відкрито формулювали антиукраїнські вимоги”. Не дивно, що радянські танки у серпні 1968 р. чехословацькі українці зустрічали із дещо іншим настроєм, ніж чехи чи словаки. Тому й обурення громадян Чехословаччини часто незалужено спрямовувалось проти представників української національності, хоча “період «нормалізації» найбільше пошкодив саме цю (українську. – П. І.) національну меншину, що виявилось як в значно більшій кількості виключених українців з партії та з роботи, так і в значно пізнішому поверненні виключених українців на попередні місця праці” [4, с. 36–37].

Тож другий – *шістдесятницький* (націонал-комуністичний) – період у житті та творчості Ю. Бачі завершується переслідуваннями. У 1969 р. його звільняють з посад голови партійної організації факультету та голови Ради української молоді. Згодом починають виганяти із партії та університету, перестають друкувати. З 1970 до 1989 р. триває *третій – постшістдесятницький* – період. У цей час змінюється керівництво українського національно-культурного життя в ЧСР, а саме це життя явно підупадає: від перепису до перепису зменшувалася кількість українців, катастрофічно меншала кількість українських шкіл [2, с. 38]. Особиста доля Ю. Бачі вступає у найскладніший період. У листопаді 1970 р. його виключають з комуністичної партії, у квітні 1971 р. – звільняють з університету, перешкоджають влаштуванню на будь-яку роботу, забороняють друкувати його твори та виступати перед громадою. До 1977 р. ще вийшло кілька (інколи під чужим прізвищем) праць українською і словацькою мовами, зокрема і в югославській “Новій думці”, але до

1988 р. – уже жодної. Якщо порівняти із попереднім періодом, коли Ю. Бача друкував за рік по 30 – 60 статей, то це майже нічого.

Виключений із активного культурного життя, подібно до Івана Мацинського, Михайла Шумайди, Єви Бісс, Йосифа Шелепця, Павла Мурашка, Миколи Мушинки, Василя Дацея та ін., молодий інтелігент змушений правдами і неправдами влаштуватися хоч на якусь роботу: робітником, шофером, комірником, організатором праці на комп'ютерах тощо. Усього півроку у 1981 р. працює викладачем російської мови на технічному факультеті в Пряшівському університеті. Але це ще не всі удари долі. У березні 1973 р. суд у Кошицях засуджує Ю. Бачу за перевезення і поширення рукопису праці “Інтернаціоналізм чи русифікація?” на чотири роки позбавлення волі. Через амністію, Ю. Бача виходить із ув'язнення на три роки швидше, але цілий рік (з вересня 1973 до вересня 1974 р.) відбуває термін у в'язниці.

Якщо у попередній період основною сферою творчої діяльності Ю. Бачі була публіцистика, то у час чисток, замовчувань і переслідувань, значною мірою, щоб подолати важкий психічний і фізичний стан, він звертається до письменницької музи. Саме в цей період написана основна маса його прозових творів і значна частина поетичних.

Низка літературних творів має більше біографічно-психологічне та історичне, ніж художнє, значення, фіксуючи стан душі автора (який легко прочитується за протагоністом) та образ застійної (чи “нормалізаційної”) епохи в житті чехословацьких українців. До творів такого сповідально-соціального характеру можна віднести триптих “Плями” (1971), оповідання “На трибуну” (1976), “Навіки” (1977), “Навіщо той поцілунок?”, “Сповідь під час прем'єри” (1981 – 82). Головними персонажами цих творів стають переважно або несправедливо покривджений партфункціонер (як у “Плямі другій” з “Плям”, “Навіки”, “Навіщо той поцілунок?”, підтекстово – у “Сповідь під час прем'єри”), або огидні типажі комуністів з їхніми міщанськими й кар'єристичними вчинками та діями (як у “Плямі першій” і “Плямі третій” чи в оповіданні “На трибуну”).

У цей же період автор, що прагнув “зостати собою”, звертається і до великих форм. Однією з них стає роман у новелах “Олекса” (1983), згодом переназваний у “Бути дубом!”. У творі йдеться про складний борецький шлях греко-католицького священника Олександра Духновича, чию будительську творчість Ю. Бача добре знав, поважав,

вивчав і популяризував. У романі є чимало сильних і цікавих моментів. У ньому показано головне в житті та діяльності О. Духновича (в якого було і чимало помилкового та хибного) – його націорятівна, культуротворча місія стосовно збереження національної ідентичності півмільйона русинів-українців Закарпаття середини ХІХ ст. Добре вмотивовано подвижницьку діяльність отця через міцний зв'язок із простим народом, безправними й мученими, але переважно нескореними й твердими селянами. Достатньо художньо переконливо утверджено думку про архіважливість народної пісні, фольклору взагалі у житті українця. Із розумінням змальовано досить незвичні й суворі для сучасної людини, але цілком виправдані, потрібні, перевірені століттями, елементи народної моралі (зокрема щодо “переспанок” та “копиляків”). Правдиво зображено денаціоналізуючу роль “панської” (угорської) школи; хоч і на другому плані, але змальовано утиски з боку “жидів”-орендарів та гайдуків; показано немічність і нікчемність змаргіналізованих русинів (наприклад, Василя Білого – Ласло Белея).

До особливо вдалих ейдологічних структур можна віднести зображення угорських шовіністів та їх україножерські, асиміляційні плани. Автор дає змогу збагнути механізми насильної денаціоналізації, що, окрім іншого, допомагає зрозуміти широкі історичні пласти. Наприклад, як за століття угорської окупації мадяризувалася більша частина давнього українського населення, що, на думку істориків, ще з доугорських часів населяла не лише Верхнє Потисся (Руську Крайну), а й усю центральну Угорщину [9, с. 123–124]. Іншим переконливим образом є образ студента-галичанина Миколи Боярського, який, хоч і гине за нез'ясованих обставин, але пасивному, винятково просвітянському спротиву О. Духновича (спротиву “лози”) протиставляє ідею активної, революційної боротьби (спротив “дуба”). Однак є у романі моменти, які суттєво знижують його художній рівень. Ще більша кількість формально контroversійних та недопрацьованих моментів не дає підстав говорити про належний художній рівень драматичної поеми “Князь Лаборець” (1978). Хоча основний ідейний зміст цього глибоко патріотичного твору на історичну тематику вкрай важливий та актуальний.

Однак ціла низка прозових творів цього періоду засвідчує доволі високу ідейно-естетичну майстерність письменника. У них майже немає вираження націонал-комуністичних ідеологем, соцреалізм

зведений до мінімуму, художнє полотно переважно цікаве, художня мова закорінена в діалектну та літературну системи, літературний світ не розпадається на самосуперечливі уламки, а значеннєві форманти так чи так доносять до читача важливі думки, передусім зі сфер націозахисту та етики. Тематично ці твори можна умовно поділити на дві групи. Перша тема – утвердження й глорифікація екзистенційної цінності українського сільського буття, неспотворених соціалістичним поступом українців-селян, глибоко вкорінених в українське народне буття (“Живе собі баба” (1978), “Паскуда, або Скандал діда Марусина” (1984), “А матері твоїй завиджу, або Черчача студенка”). Друга тема пов’язана із критично-реалістичним зображенням спустошених соціалістичним ладом людей, колишніх українців-маргіналів, їх духовно убогого міщанського існування (“Перемога” (1978 – 81), “Сценарій” (1982), “Шкартація” (1984 – 85)).

Публіцистика у цей третій період є, зрозуміло, шухлядною і має виразний щоденниково-сповідальний характер. Йдеться передусім про два великі твори – “Моє розуміння справи” (1970 – 71) та “Листи самому собі” (1973 – 97), – в яких автор намагався дати собі та адресатам (зокрема й партійним органам) поясненням своєї позиції, розмірковуванням над досвідом свого партійного життя. Тому не дивно, що “Моє розуміння справи” розпочинається епіграфами з Шевченка і Леніна. Основними проблемними блоками цих творів стають: намагання збагнути, чому автора, правовірного комуніста, викинули з лав партії та усього суспільного життя, а також типово націонал-комуністичний аналіз історичної та, передусім, поточної суспільно-політичної дійсності. Попри це, обидва твори містять велику кількість історичної та біографічної інформації, що робить їх доволі цінним науковим джерелом. Таким чином, у третій, постшістдесятницький, період, попри певні успіхи у художній творчості, світогляд Ю. Бачі залишається в межах націонал-комуністичної, “ленінністичної” парадигми, сформованої ще у другий період життя і творчості.

Комуністичні ілюзії в автора переважно розвіються аж у наступний, *четвертий*, період, який розпочався у 1989 р. і триває дотепер. Закінчення холодної війни (1989) зумовлює швидке звільнення від гегемонії Росії у всіх європейських країнах соцтабору. Прагнення суверенітету і демократії стають панівними. Однак демократизація в Чехословаччині мала і негативні тенденції: “всякі

більш-менш притаснічені намагання ліквідувати українську національну меншину в Чехословаччині стали відразу ясними” [4, с. 38]. Не допоміг зупинити процес деукраїнізації та зубожіння краю і вступ Словаччини (з 1993-го – незалежної) до Євросоюзу. До 2004 р. практично повністю було зліквідовано систему українського шкільництва у Східній Словаччині (українську вивчали лише як факультатив у 30 селах). Державою штучно стимулюється агресивне щодо українства карпаторусинство. Зовсім зникли молодіжні українські організації. Повністю словакізовано Греко-Католицьку Церкву, яка століттями відігравала націотвочу роль. Немає жодних державних органів і законодавчої бази, які займалися б проблемами української національної меншини. Крім того, послідовно нерозв’язуються основні соціальні та економічні питання Східної Словаччини [2, с. 40].

У цей час Ю. Бача, долаючи важку серцеву хворобу, повертається до активного суспільного і творчого життя. Проте повернення це було поступовим, з великими труднощами і так до кінця не здійснене. Важко було і з публікуванням праць, багато з яких так і не з’явилося у “вільній пресі”, очевидно, через їхню гостроту. Не вийшло й утворення Координаційної Ради організацій українців Словаччини. Більш успішною стала ситуація у науковій сфері. Ю. Бача стає активним учасником багатьох міжнародних наукових та культурних заходів в Україні, США, Німеччині. У цей період йому вдається, часто з великими труднощами і за власний кошт, видати майже весь свій доробок. У цей час Ю. Бача стає передусім голосом протесту проти асиміляції українців у ЧСР та Словаччині, а також аналітиком культурно-політичних процесів, що відбуваються в українському світі (передусім у самій Україні). Саме ці дві теми стають ключовими в його публіцистичних та наукових роботах.

Однією з найбільших проблем буття словацьких українців стає утвердження карпаторусинства, цієї, за слушним окресленням Олекси Мишанича, “п’ятої колони імперії” [7, с. 48]. Ю. Бача у своїй праці про карпатських русинів-українців розширює критичне поле, залучаючи до викриття антиукраїнської суті карпаторосів словацький контекст: “Це «політичне русинство» дістало всебічну підтримку офіційної Словаччини, оскільки воно виконувало замість неї найбруднішу антиукраїнську роботу, яку було б незручно виконувати «братній», «слов’янській» та «демократичній» Словаччині” [4, с. 38–39].

Проте в сучасному занепаді національно-культурного життя карпатських українців, на думку Ю. Бачі, винна не лише Словаччина, яка сумнівним способом денационалізації пробує убезпечитись від ефемерної можливості політичного сепаратизму на етнічних українських землях. Автор покладає також частину вини й на українську сторону. З одного боку, йдеться про саму меншину, зокрема її духовний провід – інтелігенцію. Цю інтелігенцію складають люди, виховані в соціалістичну добу на “неприродному «радянському» патріотизмі”. Частина з них – партійна верхівка – взагалі ставали “інтелігентами” не з внутрішньої потреби, а заради кар’єри чи моди. Зрозуміло, слушно підсумовує вчений, прогнозований (через відсутність повноцінної національної освіти) брак і “місцевого патріотизму”, і “загальноукраїнського націоналізму” зумовили занепад української інтелігенції у Словаччині, залишилися лише окремі інтелігенти [2, с. 481–482]. А цього явно замало, щоб ефективно протистояти антиукраїнській політиці влади. З іншого боку, велика частка вини лягає й на незалежну Україну. Сильна державна підтримка, культивування ідеї духовної соборності усіх позаматерикових українців, активні дипломатичні заходи тощо, очевидно, могли б суттєво вплинути на словацьку політику стосовно русинів-українців. Однак за роки незалежності цього, на жаль, не сталося.

Закономірно, що велику увагу звертає Ю. Бача саме на загальноукраїнські питання у публіцистичних та наукових працях. Звичайно, в авторській оцінці політико-культурної дійсності перебудовної, а згодом незалежної України чимало суб’єктивного і релятивного, чимало доктринерського й утопічного, далекого від принципів національно-екзистенціального, буттєво-історичного мислення. Однак помітним є значне прирощення патріотичної та державницької свідомості, що дало можливість Ю. Бачі зробити свою критику й полеміку осмисленішими. Саме це спостерігаємо, коли автор наполягає на потребі критичної оцінки і простих українців, і дисидентів; коли критикує наявне у початковий період незалежності захоплення не глибинними, а формальними змінами; коли картає демократичних лідерів (Чорновола, Лук’яненка, Драча, Павличка та ін.) за розпорошеність; коли застерігає і від російського імперіалізму, і від тиску з боку західних “демократичних” країн; коли вказує, що пострадянською Україною реально керують Росія і мафія; коли піддає нищівній, але справедливій, критиці в кінці 90-х

“патріотів” та “дисидентів”, що виявилися “звичайними хохлами-малоросами”; коли помічає ганебність невирішення основного – українського – питання в начебто українській державі та ін.

І найголовніше: Ю. Бача помічає й наполягає ще в 1995 р. на тому факті, що суверенітет та незалежність України проголошені, але ще не втілені у життя, реально не здобуті. А тому архіважливим стає питання розбудови України як самостійної держави – “самостійної і незалежної демократичної України як держави українського народу та всіх її громадян” [2, с. 314]. На жаль, така утопічна позиція була та й залишається панівною у середовищі українських націонал-демократів чи, точніше, лібералів, що деструктивно вплинуло на формулювання стратегій розбудови саме української України. Наприклад, у 1992 р. її озвучував І. Дзюба. Застерігаючи проти будь-якої “державної” ідеології, а особливо проти “ідеології націоналізму”, цей авторитетний автор уводить малопереконливе поняття “національної ідеї, безмежно ширшої за націоналізм”, так обґрунтовуючи свою позицію: “...національна визначеність України може бути забезпечена поєднанням етно-історичних цінностей з громадянськими, моральними, гуманістичним цінностями вселюдськими” [5, с. 256–257]. На превеликий жаль, лише тепер більшість інтелігентів та державних мужів усвідомлюють деструктивність такої начебто “демократичної”, а в суті своїй еклектичної, політико-міфічної, докринерської позиції, яка увійшла у політичну практику пострадянської України і з усе очевиднішою послідовністю перетворює її на мультикультурну, антиукраїнську, кримінальну неоколонію Росії та Заходу.

Більш національно ціліснішу й менш ліберально-демократичну позицію бачимо у тих наукових роботах Ю. Бачі, де він осмислює культуру, зокрема націотворчу художню функцію мистецтва слова, критикуючи продукування “низькопробної еротичної чи іншої модної творчості” в дусі антиестетичних віянь неоавангардизму, космополітичних течій модернізму чи неоліберального постмодернізму. При цьому, на відміну від політичних праць, осмислює не в дусі еклектичного поєднання національної та лібералістичної ідей, а в дусі органічного для будь-якої культури національного імперативу, пропонуючи творити справді вільно – “за власними внутрішніми потребами розвитку української літератури та і всього духовного життя українського народу” (а не “народу України”): “У цьому плані занадто важливим видається мені

зберегти, шанувати та розвивати українську художню літературу як високомистецьку духовну вартість і здобуток українського народу та не переводити її на принципи ринкової економік, і не робити з неї – перебільшено скажу – різновид якоїсь духовної порнографії чи навіть проституції” [2, с. 310]. Таким чином, цей четвертий період на світоглядному рівні можна охарактеризувати (за домінантними ідеями) як **націонал-демократичний** (чи *українофільський*).

Юрій Бача наближається до пори золотої осені у своєму житті. Він чесно і послідовно пройшов складну світоглядну еволюцію, через долання численних ідеологічних пасток: від імперкомунізму – через націонал-комунізм – до націонал-демократизму. Але пройшов його, мабуть, значною мірою тому, що чітко усвідомлював: його особисте буття тісно пов’язане із буттям його народу, передусім із буттям русинів-українців Закарпаття.

Література

1. Бача Ю. Вибрані твори : Проза, поезії, драматична поема / Передм. В. Любимова. Ред. О. Козоріз. – Ужгород : Мистецька Лінія, 2006. – 552 с.
2. Бача Ю. Вибрані твори : Публіцистика і літературознавство / Передм. В. Любимова. Редактор О. Козоріз. – Ужгород : Мистецька Лінія, 2008. – 592 с.
3. Бача Ю. На правах рукопису. Поезії. – Париж – Львів – Цвікау : Зерна, 2002. – 106 с.
4. Бача Ю., Ковач А., Штець М. Чому, коли і як? Запитання і відповіді з історії та культури русинів-українців Чехословаччини / Вид. 3-тє, доповн., переробл. Підготував Юрій Бача. – Ужгород : Мистецька Лінія, 2008. – 84 с.
5. Дзюба І. Виступ на I Всесвітньому форумі українців // Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? – К. : Вид. дім. “Києво-Могилянська академія”, 2005. – С. 248–259.
6. Кошен О. Малый народ и революция / Пер. с франц. О. Е. Тимошенко; Предисловие И. Р. Шафаревича. – М. : Абрис-пресс, 2004. – 288 с.
7. Мишанич О. “Карпаторусинство”, його джерела й еволюція у ХХ ст. – Дрогобич : Відродження, 1992. – 56 с.
8. Мишанич О. Юрій Бача – дослідник джерел та умов // Бача Ю. Вибрані твори : Публіцистика і літературознавство / Передм. В. Любимова. Редактор О. Козоріз. – Ужгород : Мистецька Лінія, 2008. – С. 55–565.
9. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. – Тернопіль : Тернопіль, 1996. – 184 с.
10. Шолтес Л. Феномен Юрія Бачі // Бача Ю. Вибрані твори: Публіцистика і літературознавство / Передм. В. Любимова. Редактор О. Козоріз. – Ужгород : Мистецька Лінія, 2008. – С. 493–555.